BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg

O‘ZBEKISTON IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA USTUVOR YO‘NALISHLARI

Halimova Dilnuraxon Oyatillo qizi
Andijon Davlat Universiteti Huquq-Iqtisod fakulteti
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Madumarov Talantbek Tolibjonovich
Andijon Davlat Universiteti yuridik fanlari doktori, professor
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.24184184

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyati hamda O‘zbekiston sharoitida yuzaga kelayotgan iqtisodiy xatarlar tahlil qilinadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, inflyatsiyani jilovlash, oziq-ovqat va energetika xavfsizligini mustahkamlash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda davlatning tartibga solish siyosati, milliy resurslardan samarali foydalanish va tashqi iqtisodiy omillarga moslashish imkoniyatlari o‘rganiladi. Tadqiqot yakunida O‘zbekiston iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy xavfsizlik, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya, iqtisodiy xatar, diversifikatsiya, energetika xavfsizligi, oziq-ovqat xavfsizligi, iqtisodiy islohotlar.

KIRISH. Bugungi globallashuv sharoitida davlatlarning iqtisodiy rivojlanishi faqat ishlab chiqarish hajmining ortishi yoki yalpi ichki mahsulotning o‘sishi bilan belgilanmaydi. Mamlakat iqtisodiyotining turli ichki va tashqi tahdidlarga qanchalik bardosh bera olishi, mavjud resurslardan oqilona foydalanishi hamda aholining barqaror turmush darajasini ta’minlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jihatlar iqtisodiy xavfsizlik masalasini davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirmoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyoti so‘nggi yillarda tarkibiy o‘zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Bozor munosabatlarini rivojlantirish, xususiy sektor faoliyatini kengaytirish, investitsiyalarni jalb qilish va tashqi savdo aloqalarini erkinlashtirish iqtisodiy o‘sish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, jahon bozorlaridagi narxlarning o‘zgarishi, energiya resurslariga talabning ortishi, suv tanqisligi, ayrim texnologiya va xomashyo turlari bo‘yicha importga bog‘liqlik mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

O‘zbekistonning geografik joylashuvi ham iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Mamlakatning dengizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish imkoniyatiga ega emasligi tashqi savdo yuklarini tashishda qo‘shimcha transport va tranzit xarajatlarini yuzaga keltiradi. Shu sababli xalqaro transport yo‘laklarini diversifikatsiya qilish, qo‘shni davlatlar bilan iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash va mahalliy ishlab chiqarish salohiyatini oshirish strategik ahamiyatga ega.

2026-yilda yangilangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida barqaror iqtisodiy o‘sish, aholi farovonligini oshirish, resurslarni tejash va davlat boshqaruvi samaradorligini kuchaytirish bo‘yicha vazifalar belgilangan. Ushbu yo‘nalishlar iqtisodiy xavfsizlikning uzoq muddatli asoslarini shakllantirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolani tayyorlashda iqtisodiy xavfsizlikka oid nazariy yondashuvlar, O‘zbekistonning strategik rivojlanish hujjatlari va iqtisodiy siyosat yo‘nalishlari o‘rganildi.

Tadqiqotda tizimli tahlil, taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish va sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash usullaridan foydalanildi. Tizimli tahlil yordamida iqtisodiy xavfsizlikning makroiqtisodiy, energetik, oziq-ovqat va tashqi iqtisodiy tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot konseptual-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda ekonometrik model asosida sababiy ta’sirni isbotlash maqsad qilinmagan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining iqtisodiy mazmuni

Iqtisodiy xavfsizlik deganda milliy iqtisodiyotning ichki va tashqi tahdidlarga qarshi turish, muhim iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish hamda barqaror rivojlanishni davom ettirish qobiliyati tushuniladi.

Mazkur tushunchani faqat davlatning moliyaviy imkoniyatlari yoki strategik mahsulotlar zaxirasi bilan cheklash to‘g‘ri emas. Chunki iqtisodiy xavfsizlik ishlab chiqarish, iste’mol, investitsiya, bandlik, tashqi savdo va ijtimoiy farovonlik kabi jarayonlarning o‘zaro muvozanatli faoliyat yuritishiga bog‘liq.

Masalan, mamlakatda yalpi ichki mahsulot o‘sayotgan bo‘lsa-yu, aholining real daromadlari yetarli darajada oshmasa yoki asosiy iste’mol mahsulotlari narxi keskin ko‘tarilsa, iqtisodiy o‘sish natijalari barcha qatlamlar uchun bir xil sezilmaydi. Demak, iqtisodiy xavfsizlikni baholashda o‘sish sur’atlari bilan birga uning sifati va barqarorligi ham hisobga olinishi zarur.

1-jadval

O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Asosiy iqtisodiy xavf	Ta’minlash mexanizmi
Moliyaviy xavfsizlik	Inflyatsiya, qarz yukining ortishi	Pul-kredit va fiskal intizom
Energetika xavfsizligi	Energiya taqchilligi, infratuzilma eskirishi	Energiya manbalarini diversifikatsiya qilish
Oziq-ovqat xavfsizligi	Suv tanqisligi, hosildorlik pasayishi	Resurs tejamkor qishloq xo‘jaligi
Tashqi iqtisodiy xavfsizlik	Import va tranzitga qaramlik	Eksport bozorlari va transport yo‘laklarini kengaytirish
Ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik	Ishsizlik, daromadlar tafovuti	Samarali bandlik va inson kapitalini rivojlantirish

Makroiqtisodiy barqarorlik — iqtisodiy xavfsizlikning asosiy sharti

O‘zbekiston iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash birinchi darajali vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa, inflyatsiya, davlat budjeti taqchilligi, davlat qarzi va milliy valyuta barqarorligi o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlardir.

Inflyatsiyaning yuqori darajada saqlanishi aholi xarid qobiliyatini pasaytirishi, korxonalar xarajatlarini oshirishi va uzoq muddatli investitsiya qarorlarini murakkablashtirishi mumkin. O‘zbekiston sharoitida oziq-ovqat mahsulotlari, kommunal xizmatlar va transport xarajatlarining o‘zgarishi uy xo‘jaliklari budjetiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli narxlar barqarorligini ta’minlash faqat Markaziy bankning pul-kredit siyosati bilan cheklanmasligi kerak. Mahsulotlar taklifini ko‘paytirish, raqobatni rivojlantirish, logistika xarajatlarini kamaytirish va bozorlardagi sun’iy cheklovlarning oldini olish ham muhim ahamiyatga ega.

Yangilangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida 2030-yilga borib yillik inflyatsiyani 5 foiz darajasiga tushirish, konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligini YaIMning 3 foizidan oshirmaslik va davlat qarzining YaIMga nisbatini 50 foizdan yuqori bo‘lmagan darajada saqlash kabi maqsadlar belgilangan. Bu ko‘rsatkichlar makroiqtisodiy xavfsizlikni baholashda muhim mezon vazifasini bajaradi.

Biroq ushbu ko‘rsatkichlarning bajarilishi iqtisodiy xavfsizlikning barcha masalalari hal etilganini anglatmaydi. Davlat qarzining hajmi bilan birga uning valyuta tarkibi, foiz xarajatlari, qaytarish muddatlari va qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligi ham baholanishi lozim.

Energetika xavfsizligi va ishlab chiqarish barqarorligi

O‘zbekiston sanoati va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi energiya resurslariga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Aholi sonining ko‘payishi, yangi uy-joylar qurilishi va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi elektr energiyasi ta’minotining uzluksizligini yanada dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Energiya ta’minotidagi uzilishlar sanoat korxonalarining ishlab chiqarish rejalariga, mahsulot tannarxiga va tadbirkorlarning moliyaviy natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Masalan, to‘qimachilik yoki oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash korxonasida elektr ta’minoti uzilishi ishlab chiqarish jarayonini to‘xtatishi, xomashyoning yaroqsizlanishiga yoki buyurtmalarni kechiktirishga sabab bo‘lishi mumkin. Bu holat birgina korxona muammosi bo‘lib qolmay, yetkazib beruvchilar va iste’molchilarga ham ta’sir qiladi. Shuning uchun quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish, elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya saqlash quvvatlarini kengaytirish va sanoatda energiya samaradorligini oshirish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bunda muqobil energiya loyihalarini amalga oshirishning o‘zi yetarli emas. Yangi quvvatlarning elektr tarmog‘iga integratsiyasi, ularning mavsumiy ishlab chiqarish xususiyatlari va zaxira quvvatlar mavjudligi ham hisobga olinishi zarur.

Oziq-ovqat xavfsizligi va suv resurslaridan foydalanish

O‘zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi nafaqat oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, balki qishloq hududlarida bandlik va daromad manbalarini shakllantirish nuqtayi nazaridan ham muhim o‘rin tutadi.

Mamlakatning tabiiy-iqlim sharoitida suv resurslaridan samarali foydalanish oziq-ovqat xavfsizligining asosiy omillaridan biridir. Suv taqchilligi, tuproq sho‘rlanishi va iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq xavflar kelgusida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligini faqat mahsulot hajmini ko‘paytirish orqali ta’minlab bo‘lmaydi. Yetishtirilgan mahsulotni saqlash, qayta ishlash, tashish va iste’molchiga yetkazish tizimining samaradorligi ham muhimdir. Masalan, meva-sabzavot yetishtirish hajmi yuqori bo‘lgan hududlarda zamonaviy sovutkich omborlari va qayta ishlash korxonalari yetarli bo‘lmasa, hosilning bir qismi nobud bo‘lishi yoki mavsumiy narxlar keskin o‘zgarishi mumkin. Shu sababli oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda tomchilatib sug‘orish, agrotexnologiyalarni modernizatsiya qilish, mahsulotlarni chuqur qayta ishlash va saqlash infratuzilmasini rivojlantirish birgalikda amalga oshirilishi kerak.

Tashqi iqtisodiy xatarlar va milliy iqtisodiyotning moslashuvchanligi

O‘zbekistonning xalqaro savdo va investitsiya jarayonlariga faol integratsiyalashuvi iqtisodiy o‘sish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq jahon iqtisodiyotidagi beqarorlik tashqi bozorlarga bog‘liq tarmoqlar uchun qo‘shimcha xatarlarni yuzaga keltiradi.

Jahon bozorlarida xomashyo narxlarining o‘zgarishi, tashqi talabning pasayishi, xalqaro transport xarajatlarining ortishi va savdo hamkorlaridagi iqtisodiy qiyinchiliklar eksport tushumlariga ta’sir qilishi mumkin.

Ayniqsa, eksport tarkibida ayrim mahsulotlar yoki bozorlarning haddan tashqari katta ulushga ega bo‘lishi iqtisodiyotning tashqi o‘zgarishlarga sezgirligini oshiradi. Shuning uchun O‘zbekiston iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda eksport geografiyasini kengaytirish, tayyor mahsulotlar ulushini oshirish va mahalliy korxonalarning xalqaro qiymat zanjirlariga qo‘shilishini rag‘batlantirish muhimdir.

Bunda importni to‘liq cheklash yoki barcha mahsulotlarni mamlakat ichida ishlab chiqarishga intilish samarali yechim emas. Aksincha, strategik ahamiyatga ega mahsulotlar bo‘yicha muqobil yetkazib beruvchilarni shakllantirish, mahalliy ishlab chiqarish iqtisodiy jihatdan asosli bo‘lgan sohalarni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro savdodan olinadigan manfaatlarni saqlab qolish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR. O‘tkazilgan tahlillar iqtisodiy xavfsizlik O‘zbekistonning uzoq muddatli rivojlanishida strategik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash nafaqat mavjud iqtisodiy tahdidlarning oldini olish, balki mamlakatning yangi imkoniyatlardan foydalanish salohiyatini oshirish bilan ham bog‘liq.

O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda inflyatsiya, budjet taqchilligi va davlat qarzi ko‘rsatkichlarini o‘zaro bog‘liq holda monitoring qilish.
2. Energetika tizimida ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish bilan birga elektr tarmoqlari ishonchliligi va energiya samaradorligini yaxshilash.
3. Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda suvni tejovchi texnologiyalar, saqlash infratuzilmasi va qayta ishlash sanoatini ustuvor rivojlantirish.
4. Eksport tarkibi va tashqi savdo hamkorlarini diversifikatsiya qilish orqali ayrim bozorlar va mahsulotlarga qaramlikni kamaytirish.
5. Iqtisodiy xavfsizlik indikatorlarini hududlar va tarmoqlar kesimida muntazam tahlil qilish hamda xavf darajasi oshgan holatlarda oldindan choralar ko‘rish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston iqtisodiy xavfsizligining mustahkamligi faqat davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasiga emas, balki bozor mexanizmlarining samarali ishlashi, resurslardan oqilona foydalanish va davlat hamda xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik sifatiga ham bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. https://lex.uz/ru/docs/-6600413
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik rivojlanish va islohotlar agentligi. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi, 2026-yilgi yangilangan tahrir. https://asdr.uz/en/strategiya-2030
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining maqsadli ko‘rsatkichlari. https://president.uz/oz/pages/view/strategy
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati va inflyatsiya bo‘yicha rasmiy axborotlar. https://cbu.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Milliy iqtisodiyot va tarmoqlar bo‘yicha statistik ma’lumotlar. https://stat.uz